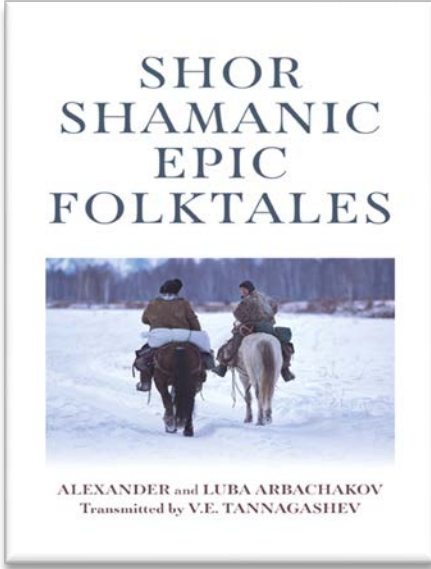

Arbaçakov, Alexander & Arbaçakova, Luba. (2019). Shor Shamanic Epic Folktales. Winchester: Moon Books, 140 s.

Erdi YÜKSEL*

Güney Sibiryaya halklarından Şor Türkleri Rusya Federasyonu içerisindeki Kemerovo Oblastı'nda yaşamaktadır. 2010 yılındaki son nüfus sayımına göre sayıları yaklaşık 13 bin civarı olan Şor Türkleri Türk dünyasındaki birçok boy gibi köklü ve zengin bir sözlü kültüre sahiptir. Bu kültürün en önemli unsuru şüphesiz destanlar ve destancılık geleneğidir. Destanlar sadece edebî bir tür olmanın ötesinde halkların geçmişini, geleneksel dünya görüşünü ve evren anlayışını yansıtan sözlü kültür ürünleridir. Türk destanları da geçmiş yaşam biçimini, gelenekleri, dünyayı algılayışı ortaya koyan tarihi belgeler olarak görülmektedir. Destanlar farklı

Türk boylarında comokçu, cırçı, âşık/aşığı, ozan ya da bahşı gibi adlarla anılan anlatıcılar tarafından söylenir. Bu anlatıcılar sözlü kültürün aktarıcıları konumundadır. Şor Türklerinde de алыптыг ныбак [alıptıg nıbak] ya da кай ныбак [kay nıbak] denilen kahramanlık destanları iki telli komus eşliğinde konuşma sesiyle veya gırtlaktan şarkı söyleme tekniği kullanılarak kayçı tarafından icra edilir. Şor kahramanlık destanları Türkoloji, folklor, etnografya gibi alanlarda çalışan çok sayıda bilim insanının araştırmalarına konu olmuştur. Bir Şor Türkü olan çevre aktivisti Alexander Arbaçakov ve folklor araştırmacısı,

* Doktora Öğrencisi, Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü, Türk Dünyası Edebiyatları ABD. erdi.yuksel93@gmail.com, ORCID ID: 0000-0001-9225-3029.

şair ve ressam olan Luba Arbaçakova'nın yayına hazırladığı *Shor Shamanic Epic Folktales* [Şor Şamanik Kahramanlık Anlatıları] eseri de Şor Türklerinin edebî zenginliğini ortaya koyan çalışmalardan biridir. Çalışmada Şorlardan derlenmiş iki destan metni yer almaktadır. Destanlar kayçı V.E. Tannagaşev tarafından anlatılmış; Luba Arbaçakova tarafından Rusçaya, Arbaçakova'nın danışmanlığında Jennifer Castner tarafından da İngilizceye çevrilmiştir. Arbaçakova Rusya'da yayımlanan çalışmalarında "Lyubov" adını kullanmaktadır. Bu yazıda ise İngilizce yayın esas alınarak "Luba" kullanımı tercih edilmiştir. Yazar ressam kimliğiyle daha önce TÜRKSOY'un 8-22 Eylül 2006 tarihlerinde Kuşadası'nda düzenlediği IX. TÜRKSOY Ressamlar Buluşması sergisine katılmış, sergi kataloğunda kendisine Lübov Arbaçakova adıyla yer verilmiştir.

Dört bölümden oluşan eserin *Introduction* [Giriş] bölümü Şamanizm araştırmacısı Llyn Roberts'ın kaleme aldığı bir sayfalık önsözden oluşmaktadır. Bu önsözde Roberts Dağlık Şorya'ya yaptığı geziden ve bölgenin kültür yapısından bahseder. *Heroic Tales of the Shor People as Performed by V. E. Tannagashev* [Şor Halkının V.E. Tannagaşev Tarafından İcra Edilen Kahramanlık Anlatıları] adlı birinci bölümde Arbaçakova Şor destan geleneği hakkında bilgi verip V.E. Tannagaşev'in icra ettiği anlatıların biçim ve içerik özelliklerini incelemiştir. Kayçı V.E. Tannagaşev yer yer Rusça sözcükler kullansa da anlatıları Şor Türkçesinde icra etmiştir. Arbaçakova'nın muhtemelen N. A. Baskakov'un tasnifini dikkate alarak Türk dillerinin Uygur grubunun Hakas alt grubunda yer aldığını söylediği (s. 12) Şor Türkçesi günümüzde Türk lehçelerinin daha çok Kuzeydoğu (Sibirya) grubunun Güney kolunda sınıflandırılmaktadır. Anlatı performanslarını karşılamak için Şor Türkçesinde kullanılan *ныбақ ыс-перепре* (hikâye göndermek), *кайлап-перепре* (kaylamak) ve *шерт-перепре* (salıvermek) gibi terimler yazara göre Şor Türklerinin anlatıları ne denli somut ve canlı bir varlık olarak gördüğünün kanıtıdır (s.12). Anlatılar kültürel bir etkinlik olmanın yanı sıra insanları kötü ruhlardan koruduğu düşünülen ve onların maneviyatını güçlendiren dinsel bir role sahiptir. Bu yüzden yine tıpkı diğer Güney Sibirya Türk halklarında olduğu gibi Şor Türkleri de ava gittiklerinde ormanların, dağların ve ırmakların iyelerini memnun etmek için yanlarında kayçı getirir, yöreden biri öldüğünde cenaze evine kayçı çağırır ve ölen kişinin ruhuna destan söylerlerdi. Bunun yanı sıra kahramanlık anlatıları ve diğer sözlü edebiyat ürünleri Şor kültürünü, dil ve edebiyatını gelecek nesillere aktarmak için kullanılan sözlü kültür ürünleri arasında yer almaktadır. Özellikle nüfusun çok küçük bir bölümünün Şor Türkçesi konuştuğu düşünülürse ezberden söylenen destan anlatıları aktif olarak konuşulmayan dili yaşatmak adına yadsınamaz bir rol oynamaktadır.

Yazarlarımız, kaybolmaya yüz tutan Şor destan anlatıcılığını kayıt altına almak için 1996-2003 yılları arasında Mrassu destan geleneğinin bir temsilcisi olan kayçı Vladimir Egoroviç Tannagaşev (1932-2007) ile derleme çalışması gerçekleştirmiştir. Eserde yer verilen anlatılardan V.E. Tannagaşev'in icra ettiği *Çepe Salgın ve Kestane Renkli Doru Atı* [Чеппе сар аттыҕ Чеппе Салҕын] 1997'de, *Kök Torçuk* [Кök Торчук] ise 2001'de Arbaçakova tarafından ses kaydı alınmıştır. V.E. Tannagaşev, ilk anlatıyı konuşma sesini kullandığı resitatif tekniği uygulayarak *Kök Torçuk*'u ise Batı literatüründe "throat singing" ve "overtone singing" gibi adlarla anılan ve basitçe birden fazla sesin aynı anda tek bir vokalist tarafından gırtlaktan söylenmesi olarak tanımlanabilecek gırtlak şarkıcılığı tekniğiyle icra etmiştir.

Eserin ikinci bölümünü *Kök Torçuk* [Кök Торчук] destan anlatısı oluşturur. Anlatıda altın sarayında yaşayan Kök Han sallanan yerin altından siyah renkteki doru atıyla yükselen Kara Kaia tarafından düelloya çağrılır. Kök Han düelloyu kabul eder ve altın sarayından dokuz katlı altın zırhını giyerek eşile vedalaşır ve yola koyulur. Sarayından çıktıktan sonra *alıpları*n soyundan olan Kara Kaia ile karşılaşır ve savaşır. Onlar savaştıkça yer yerinden oynar, mevsimler değişir. Kara Kaia, hanın halkını esir alıp besi hayvanlarını çalmak istemektedir. Han hezimete uğrar ve ağlamaya başlar. O ağlarken yer yeniden sallanır ve yerden bu kez mavi bir örtünün içinde yeni doğan bir çocuk yükselir. Çocuk yerin altında büyülmüş yumurtaya konmuştur. *Alıpları*n soyundan olan çocuk atası yerine koyduğu hana yardım edeceğini söyler. Kara Kaia ile dövüşür ve Kara Kaia kendisini yenen çocuğa Kök Olak adını verir. Kök Olak hem yerdeki hem de yerin kat kat altındaki güçlü *alıplarla* dövüşür. Yiğitliğini gören evrenin yaratıcısı tarafından kendisine bu kez "mavi bülbül" anlamına gelen Kök Torçuk adı verilir. Destan kahramanı bu kez Ak Han'ın kızı Ala Manak'ı elde etmek için *alıplarla* savaşır. Ala Manak'ı elde eden Kök Torçuk onu altın bir yumurtaya çevirerek kendi topraklarına dönmek için yola çıkar. Yolda başka bir *alıpla* vuruşurken daha önce de Kök Torçuk'un yardımına koşan eski rakibi Kuba Salgın ebediyetteki yerinden kalkarak bir kez daha ona yardım eder. Eve dönen Kök Torçuk ve Ala Malak'a ailesi dokuz gün toy düzenler. Hanlar hanı olan destan kahramanı (*bogatır*) yolculuğu boyunca ona eşlik eden atını uğurlar ve altın sarayına gider.

Eserin üçüncü bölümünde *Çepe Salgın ve Kestane Renkli Doru Atı* [Чеппе сар аттыҕ Чеппе Салҕын] anlatısına yer verilmiştir. Anlatıda başkahraman Altın Çüstük adında bir kızdır. *Alıplar* tarafından ruhunun alınacağından korkan Ak Han ile Altın Arıg'ın kızı olan Altın Çüstük'ün göğüsleri dağlar kadar yücedir. Saraya gelen *alıpları* yaşlı babasının yerine sırayla bir bir yenen Altın Çüstük'e kırk göğüslü, Kıday Arıg adındaki başka bir kadın bahadır meydan okur ve onunla iki kere kırk gün sürecek şekilde savaşan Altın Çüstük, Kıday Arıg'ı da yenmeyi

başarır. Bahadır, Yukarı Dünya'daki tanrılardan bir mektup alır. Mektup onu tanrıların yarattığı yetmiş *bogatır* gücünde bir kara *bogatır* olan Kara Alıp'la savaşa davet etmektedir. Eğer gitmezse taşa döndürülecek olan Altın Çüstük ailesine veda eder ve yola koyulur. Tanrıların huzuruna çıkan Altın Çüstük, Kara Alıp'la savaşabilmek için tanrılardan kendisini erkeğe dönüştürmesini ister. Baş tanrı kızın isteğini yerine getirir ve ona Çepe Salgın adını vererek onu Yeraltı Dünyası'na, Ak Dünya'ya ve Üst Dünya'ya takdim eder. Çepe Salgın kara *bogatır*'la altı yıl dövüşür ve onu alt eder. Yurduna dönen Çepe Salgın bu kez evlenmek için Kazır Kan'ın üç kızından en küçüğü Kazır Kök'ü almak için yola çıkar. Yolda *alıplarla* savaşan üç kız kardeş görür. Kardeşler kendilerine yardım eden Çepe Salgın'ın kudretine tanıklık eder ve onunla evlenmek isterler fakat Çepe Salgın kızların babasına kaderinde yazılı olduğu için kardeşlerin en küçüğü Kazır Kök ile evleneceğini söyler. Çepe Salgın yeniden yurduna döner ve yanında altın bir yumurtaya koyduğu Kazır Kök'ü de götürür. Annesi ve babası onlara toy düzenler... İblisler Kazır Kök'ün babasını ve kardeşlerini öldürmüş, hanın topraklarına el koyup halkı esir almıştır. Bunu duyan Çepe Salgın öç almak için iblislerin yanına gider. İblisler onu oyuna getirir ve bağlayarak fıçıya yerleştirip denize atarlar. İblislerin Kara Şemeldey adındaki kız kardeşi kıyıya vuran Çepe Salgın'ı bulur. Çepe Salgın, kardeşlerinin onunla evlenmesine engel olduğunu söyleyerek Şemeldey'i kandırır ve onun yardımıyla fıçıdan kurtulur. Önce Şemeldey'i ardından iblisleri ortadan kaldırır ve esir altındaki halkı özgürleştirir. Anlatı Çepe Salgın'ın sarayına dönmesiyle sona erer.

İki anlatının da ana teması destan kahramanının (*bogatır*) topraklarını ele geçirmek isteyen bir istilacıyla ve meydan okuduğu *alıplarla* verdiği mücadeledir. Her iki anlatı da biçim ve içerik yönünden benzerlikler göstermektedir. Yedi, dokuz, kırk ve yetmiş gibi formel sayıların ifade edilmesi, altın yumurtanın kullanılması, kahramanın yolculuğunun ortalarında yurdunu özlemesi ve geri dönmek istemesi, anlatı sonunda kahramanın atını salarak ihtiyacı olduğunda onu yeniden çağıracağını söylemesi nazım şeklinde söylenen iki anlatı arasındaki benzerliklere örnek olarak verilebilir. Eserdeki anlatılarda karşımıza çıkan ad alma, kız isteme ve kahramanın eşine, sevdiğine ulaşmak için yaptığı yolculuk gibi pek çok motif Güney Sibiry Türkleri başta olmak üzere birçok Türk boyunun destan geleneğinde de görülmektedir. Tekrar, aliterasyon ve mübalağa gibi anlatım tekniklerinden yararlanan Tannagaşev anlatıları geleneğe uyarak icra etmiş ve bunu da icrasının sonunda dile getirmiştir (s. 79).

Dördüncü ve beşinci bölümü yalnızca destan metinlerinden oluşan eserin sonunda karakter adlarının İngilizce çevirileriyle birlikte yer aldığı bir dizin ve Şorca-İngilizce bir sözlük bulunmaktadır. Anlatılar Rusçaya ve İngilizceye tercüme edilirken *alyp* (alıp, kahraman), *toi* (toy, düğün) ve *churt* (yurt) gibi Şor

Türklerinin dünya görüşlerini ve geleneksel yaşam tarzlarını yansıtan sözcükler çeviriyle anlamlarını yitireceği için olduğu gibi bırakılmıştır. Aynı şekilde *eze*, *che*, *adanmada* ve *pai-pai* gibi ünlem ve edatlar da yazılı olmayan anlatıların şifahî mahiyetini metinde özgün bir şekilde vurgulamak için tercüme edilmemiştir.

Şor destanları ve destancılık geleneği ülkemizde az sayıda da olsa önemli çalışmalara konu olmuştur. Bu çalışmalar arasında Metin Ergun'un 2006 yılında Akçağ Yayınları tarafından yayımlanan *Şor Kahramanlık Destanları* eseri ve Atilla Bağcı'nın Hacettepe Üniversitesinde Prof. Dr. Özkul Çobanoğlu danışmanlığında hazırladığı *Şor Destancılık Geleneği ve Şor Kahramanlık Destanı Künnü Körçen Kün-Köök Üzerinde Mukayeseli Bir Çalışma* başlıklı yüksek lisans tezi sayılabilir. Ayrıca A. İ. Çudoyakov'un Şor destanları üzerine derlemesi, 2007 yılında "Türk Dünyası Destanlarının Tespiti, Türkiye Türkçesine Aktarılması ve Yayımlanması" projesi kapsamında Çaşteğin Turgunbayev tarafından Türkiye Türkçesine kazandırılmış ve *Şor Destan İncelemeleri* adıyla yayımlanmıştır. Şor destan geleneği hakkındaki bu eser de hem Şor destanlarının diğer Türk boylarının destanlarıyla olan ortaklığını göstermesi açısından hem de konuyu Batı literatürüne tanıtması ve anlatıları İngilizceye kazandırması açısından oldukça değerlidir. Günümüzde epey düşük bir nüfus yoğunluğuna sahip olan ve özerk bir cumhuriyet statüsü ile temsil edilmeyen Şor Türkleri sadece kendi edebî zenginliklerini yaşatma kaygısını taşımamakta aynı zamanda bilinir, tanınır olmayı da istemektedirler. Bugüne kadar çoğunlukla Rusça olarak yayımlanan bu gibi eserlerin İngilizce olarak da yayımlanması Şor Türklerinin ve onların kültürel zenginliğinin daha geniş okuyucu ve araştırmacı kitlesine ulaşmasını sağlayacaktır.

Çıkar Çatışması: Yazar tarafından çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Destek ve Teşekkür: Yazar tarafından destek ve teşekkür beyan edilmemiştir.
